

кооперації при Київському кооперативному інституті ім. В. Я. Чубаря. – 1928. – Кн. II. – С. 13 – 53; Мохор П. Од Баліна до Леніна. Етапи розвитку кооперативної думки на Україні. – К.: Книгоспілка, 1924; Батюк І. Сільськогосподарська кооперація на Україні. – Харків: Книгоспілка, 1925; Борисов В.І. Продовольча політика на Україні (1917 – 1920). – Луганськ: Ред. вид-во Луганського сільгоспінституту, 1991; Нестуля А.А. Укрепление союза рабочего класса и трудящегося крестьянства в период гражданской войны на Украине в ходе организации экономических отношений между городом и деревней): Автореф. дис. канд. истор. наук. – К., 1986 та ін. 2. Приходько В. Під сонцем Поділля. – Мюнхен, 1948. 3. Ворников В. Потребительская кооперация в Подольской губернии // Экономическая жизнь Подолии. – 1913. - № 1. – С. 13 – 30; 4. Павенский В. Кредитная кооперация в Подольской губернии в 1913 году // Экономическая жизнь Подолии. – 1913. - № 2 – 3. – С. 9 – 27, 13 – 20. 5. Усенко Д. Сельско-хозяйственная кооперация в Подольской губернии // Экономическая жизнь Подолии. – 1919. - № 1. – С. 23 – 41; 6. Колесник В. Йоахим Волошиновський – визначний український і польський громадський діяч першої половини ХХ ст. // Подільська старовина: Науковий збірник. – Вінниця, 2003. – С. 195 – 224; 7. Подолинний А. М. Волошиновський Йоахим А. // 3-над Божої ріки: Літературно-біобібліографічний словник Вінниччини. – Вінниця, 2002. – С. 56 – 57. 8. Подолян В. В., Рекрут В. П. Йоахим Волошиновський у становленні українського кооперативного руху (1897 – 1939 рр.). – Вінниця, 2005. – 456 с; Подолян В. В. Участь Й. Волошиновського у поширенні кооперативної освіти серед населення Поділля на початку ХХ століття // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. – Кам'янець-Подільський: Оіум, 2006. – Т. 7: Матеріали третього круглого столу «Культура, освіта і просвітницький рух на Поділлі у ХVІІІ – на початку ХХІ ст.» – С. 134 – 144; 9. Державний архів Вінницької області (далі - ДАВО). - Ф. Д – 844, Оп. 1. - Спр. 127. - Арк. 7 – 8 зв. 10. Колесник В. Вказана праця. 11. Державний архів Волинської області (далі: ДАВЛО), Ф. 46.- Оп. 7.- Спр. 413.- Арк.1. 12. Там само. 13. Паньківський К. Помагаймо собі самі, бо ніхто нам не допоможе // Економіст. – 1904. - № 2. – С. 24. 14. Українська Нива. – 1935. - № 15 – 16. 15. ДАВЛО. - Ф. 46. - Оп. 7.- Спр. 413.- Арк. 6. 16. Wspolna-praca – Спільна праця. – Луцьк, 1936. - № 2. – С. 4; 17. Там само.

І.І. Ніколіна

ФОРМУВАННЯ УЧИТЕЛЬСЬКИХ КАДРІВ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ ШКІЛ УКРАЇНИ В УМОВАХ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОГО ЖИТТЯ 20-Х – ПОЧАТКУ 30-Х РР. ХХ СТ.

Першочергову роль в розвитку особистості, організації навчально-виховного процесу в школі відіграють кваліфіковані кадри. Тож цілком закономірно, що в різні періоди історичного розвитку нашої країни державні і директивні органи приділяли увагу піднесенню ролі учителя в житті суспільства, поліпшенню його підготовки. Цінність цього досвіду у 20-30 рр. ХХ ст. дає можливість побачити, як саме відбувалися ці процеси, вплив шкільних працівників на політичне та культурне життя країни.

Дана стаття є актуальною, адже осмислення минулого впливає на зміни сьогодення. У ній робиться спроба на основі архівних документів та існуючих публікацій розкрити систему підготовки та формування педагогічних кадрів у зазначений період.

Аналізуючи стан наукового опрацювання даної проблеми, слід зазначити, що провідне місце у висвітленні підготовки та формуванні вчительства в УСРР в той час належить керівникам і працівникам освіти, зокрема, Я.П. Ряппо та М.О.Скрипнику.¹

Дотримуючись офіційної ідеології, Г.І. Ясницький у своєму дослідженні також висвітлював проблеми підготовки та формування учительських кадрів, розкривав шляхи їх вирішення.²

Істотний внесок у наукову розробку питань народної освіти в Україні зробив І.О. Кліцаков. У своїй монографії автор глибоко розкриває форми й методи підготовки учительських кадрів, підходи радянської влади до різних категорій вчительства. У зазначеній праці засуджуються репресивні міри більшовицького керівництва по відношенню до інтелігенції, взагалі, і до такої категорії як вчительство, зокрема.³

Проблеми підвищення кваліфікації вчителів в Україні в 20-на початку 30-х рр. ХХ ст. присвячена праця Сігаєвої Л.С. Автор проаналізувала соціально-економічні та організаційні чинники, які впливали на розвиток цієї системи.⁴

Як вказують джерела, Жовтневий переворот 1917 р. в Росії сприяв початку перебудови всього суспільно-політичного життя УСРР. Проте зі встановленням радянської влади цей процес супроводжувався певними труднощами. Надійним засобом переборення їх правляча комуністична партія вважала поліпшення системи освіти, яку, на її думку, потрібно було докорінно перебудувати.

У спадщину в галузі підготовки педагогічних кадрів НКО України дісталася від попередніх урядів 3 університети і 9 учительських інститутів, сформованих на підставі закону від 14 червня 1917 р.⁵ Підготовку учителів гуманітарного профілю вів Ніжинський історико-філологічний інститут, а учителів для неповних середніх шкіл – Київський, Вінницький, Глухівський, Полтавський,

Чернігівський учительські інститути. Проте, випуск спеціалістів з цих навчальних закладів нараховував кілька сотень.

Функціонувало також 44 учительські семінарії, які відповідно до цього закону вважалися нижчим типом учительських навчальних закладів, 5 церковно-вчительських і кілька десятків двокласних учительських шкіл. Крім цього, підготовку вчителів нижчих початкових, вищих початкових та середніх шкіл здійснювали також педагогічні курси. Проте, за даними С. Постернака, педагогічну освіту у середніх школах України в 1917 р. мав лише 1% учителів.⁶

Спроби реформувати систему підготовки педагогічних кадрів робили уряди УНР, Гетьманату та Директорії, але вони не увінчалися успіхом.

Ці завдання були поставлені також і перед урядом УСРР. Наявна на той час мережа закладів педагогічної освіти в радянській республіці не відповідала ні вимогам, ні потребам нової влади, і, найголовніше, змісту освітньої політики. На думку працівників НКО педагог повинен був мати найвищу кваліфікацію після закінчення інституту народної освіти. Проте потрібної кількості таких закладів не було, і тому розпочиналося активне формування мережі підготовки педагогічних кадрів.

У перші роки радянської влади державні університети, ряд педагогічних та учительських інститутів реорганізуються в інститути народної освіти (далі ІНО). Крім цього, діяли Київські вищі трирічні педагогічні курси, організовані в 1921 р. на базі учительської семінарії, реформованої в грудні 1917 р. в учительську школу, а з 1920 р. – педшколу.⁷ Згодом, в 1925 р., вони були перейменовані у педагогічний технікум. У 1922 р. колегія Укрголовпрофосу прийняла «Тимчасове положення про трирічні педагогічні курси», згідно з яким вони не розглядалися як вищий ступінь в системі педагогічної освіти.⁸ Однак з нестачею педагогів і з визнанням тільки вищої кваліфікації курсам було повернено попередній статус та прирівнено до технікумів (на Україні в 1920-1930 рр. вони вважалися вищими навчальними закладами).⁹ Педкурси (педтехнікуми) готували учителів для початкової школи, а ІНО – учителів для другого концентру семирічки, профшкіл, робітфаків й технікумів.¹⁰ Забігаючи наперед потрібно зауважити, що курси проіснували до 1930 р., коли була проведена уніфікація системи вищої і середньої спеціальної освіти СРСР, у результаті якої педтехнікум став середнім спеціальним навчальним закладом, який готував вихователів для дошкільних установ та вчителів початкових класів. Після низки трансформацій курси перетворились у педагогічні училища.

У звіті НКО за 1920 р. зазначалося, що на той час в Україні функціонувало 20 вищих педагогічних інститутів. колишні учительські інститути і бувші загальноосвітні факультети університетів були перетворені в педагогічні. Щороку вони випускали приблизно 1,5 – 1 тис. працівників освіти. Діяли також 48 середніх педагогічних шкіл, хоч це й суперечило існуючим поглядам, за якими вся педагогічна освіта мала бути вищою. Зазначені заклади також випускали біля 1500 чол.¹¹

У 1921 р. ІНО уже функціонували у Харкові, Катеринославі, Чернігові, Кам'янці-Подільському, Полтаві та інших містах. При відборі кандидатів на навчання пріоритет надавався вступникам, рекомендованим партійними, комсомольськими, профспілковими організаціями.

Існувала й певна градація серед вищих педагогічних закладів. Так в пояснювальній записці до штатів педагогічних навчальних закладів зазначалося, що всі ІНО можна було умовно розбити на дві основні групи за своєю потужністю. До I групи належали Катеринославський, Київський, Одеський і Харківський ІНО, де було в наявності від 1200 до 2500 студентів та існували факультети профосвіти, соцвиху і робітфаки. Крім того, в цих інститутах, як створених на базі університетів, було обладнання та було багато кабінетів. До 2 групи належали ІНО в Луганську, Полтаві, Глухові, Ніжині, Чернігові, Житомирі, Кам'янець-Подільську, Миколаєві і в Херсоні, які були менш потужні з 1 факультетом соцвиху (у Луганському і Ніжинському були робітфаки).¹²

Відповідно до декрету РНК України «Про вступ до вищої школи» від 2 березня 1919 р. розширилися можливості набуття вищої освіти. Зокрема, при вступі до вузів від вступників не вимагали наявності атестату про середню освіту та інших документів, не передбачалося й складання вступних іспитів. Навчання було безкоштовним.

З метою якнайшвидшого забезпечення школи вчительством, яке б цілком поділяло й активно підтримувало курс партії й уряду, були створені робітничі факультети в 1919 р. у РСФРР, а у 1920-1921 рр. в Україні. Набір на ці факультети здійснювався в основному за рекомендаціями партійних, профспілкових організацій та комітетів незаможних селян. Перші робітфаки розпочали роботу в Ніжині, Києві, Харкові, Одесі, Катеринославі, Миколаєві та інших містах. У даному випадку спостерігалось здійснення політики підміни загальногуманних принципів класовими.¹³

Серія: ІСТОРІЯ

У країні проводилася швидка «пролетаризація» вищих закладів, в тому числі і педагогічних. Динаміку соціального складу їхнього студентства показує наступна таблиця.¹⁴

Роки Соціальний склад	1913	1917	1918	1919	1920	1921	1922	1923	1924
Дворяни, землевласники, великі промисловці	Більше 66	Більше 66	35-39	12-15	0	—	—	—	—
Дрібна буржуазія	21-24	40	72	72	72	40	21,8	19,4	12,8
Службовці	11-13	20	22-24	24	33-35	42-45	59,1	46,9	46,7
Селяни	1-2	4	5-6	6	6	8	10,5	21,4	24,9
Робітники		2	2-3	3	3	5	6	12,3	15,6

Зміни у прийомі на навчання відповідно до соціального стану в ІНО показує наступна таблиця.¹⁵

Роки Національний склад	Робітники	Наймити	Селяни	Вчителі	Трудова інтелігенція	Службовці	Кустарі
1923/24	5,7	—	19,1	—	—	63,5	—
1924/25	6,5	—	19,5	—	—	66,0	—
1925/26	15,0	—	20,7	16,8	—	42,8	1,4
1926/27	13,6	—	20,8	42,1	—	21,7	1,3
1927/28	13,2	—	22,4	49,2	—	13,8	1,2
1928/29	20,4	1,2	32,2	—	27,5	16,6	1,8

Така класова градація серед студентів педагогічних закладів була підкріплена законодавчо. Згідно з постановою НКО від 20 липня 1923 р. при вступі до вищих навчальних закладів слід було керуватися перш за все дійсним «пролетарським походженням», визначеним підготовчим курсом, і, нарешті наявністю виробничої практики.¹⁶ Пропонувалося при вступі надавати перевагу особам, які закінчили робітничі факультети, школи ФЗУ, профшколи. Небажаним було прийняття на навчання абітурієнтів, які закінчили тільки семирічну трудову школу, адже вони були недостатньо «профільтрованою» соціальною масою, не мали достатнього багажу знань та виробничої практики.¹⁷

Подібну картину бачимо й в інших педагогічних навчальних закладах.

Отже, провідним суспільним і політичним принципом ставав у відборі вчительських кадрів класовий підхід, який відсував на другий план національні та загальнолюдські цінності.

На початку 20-х рр. ХХ ст. швидкими темпами в республіці зростала кількість шкіл та учнів. Це вимагало все більшої уваги до підготовки учителів. Помітну роль у підготовці педагогічних кадрів, соціальний склад яких повинен був відповідати класовим принципам держави «диктатури пролетаріату», відігравали короткотермінові учительські курси, які нашвидкоруч випускали педагогів для соцвиху. В одному з циркулярів Центрального комісаріату народної освіти до всіх губернських і окружних відділів народної освіти у 1919 р. було вказано на необхідність організації спеціального апарату з проведення короткотермінових курсів для ознайомлення вчителя з принципами нової єдиної трудової школи і асигновано для цього значні кошти¹⁸. У травні - червні 1919 р. такі курси почали роботу у Києві, Одесі, Лубнах, Умані, Черкасах, Житомирі, Бердичеві та інших містах. Ними було охоплено близько 2,5 тис. слухачів. У 1921-1922 рр. на короткотермінових курсах соціального виховання навчалася 22450 чоловік, з них на 2-місячних – 15700, на 3-місячних – 2100, на 6-місячних – 1700, на річних – 1750, на педкурсах іноземних мов – 1200 чоловік. Слухачам читалися лекції з історії комунізму, соціології, Конституції, циклу педагогічних дисциплін (соціальне виховання, теорія і практика трудової школи)¹⁹.

У звіті НКО за 1920 р. зазначалося, що протягом 1920 р. при всіх несприятливих умовах через подібні курси пройшло підготовку біля 6 тис. чол. З метою перевиховання кадрів НКО втілював у життя постанову про організацію навчальної повинності для всіх учителів. Згідно з цією постановою всі вони протягом 3 років повинні були пройти навчання на шестимісячних курсах політичної й педагогічної грамоти в умовах трудової дисципліни.²⁰

Діяльність цих педкурсів, шляхи удосконалення навчально-виховного процесу в них були темами обговорення на щорічних (1922-1924 рр.) Всеукраїнських педагогічних нарадах. На третій Всеукраїнській нараді з освіти (червень 1921 р.), на якій працювала підсекція підготовки працівників,

.....
обговорювалися питання: короткотермінова і довготермінова підготовка, характер роботи короткотермінових курсів, підготовка нових працівників, робота з учителями. З цією метою в резолюції рекомендувалося проведення конференцій, з'їздів, курсів, семінарів. Поряд з лекціями організовувалася практична робота у школах.²¹

У навчальних планах короткотермінових педагогічних курсів виділялися години для політграмоти. До 1926 року через ці курси пройшло майже все вчительство соцвиху.

Одночасно відбувався пошук шляхів прискорення підготовки учителів. Зокрема, Харківський відділ народної освіти запропонував створити дворічні інститути практикантів, до яких зараховувалася молодь віком від 18 до 25 років з освітою за 7 класів. Протягом першого року навчання вони підвищували свій загальноосвітній рівень, на другому – проходили практику в педагогічних інститутах. Після закінчення курсів слухачі склали іспити на звання учителя. Кожен з них повинен був працювати у молодших класах на правах стажиста. І якщо він себе позитивно зарекомендував, дістав позитивну оцінку колективу школи, йому присвоювалося звання учителя початкових класів.²²

На початку 20-х рр. для перевірки осіб, які не мали педагогічної освіти, але бажали отримати право займатися педагогічною діяльністю, були створені спеціальні комісії. Вони проводили колоквиум, за яким об'єм формальних знань повинен був відповідати тому, який вимагався для вступу в ІНО. Зазначені особи мали пройти протягом 2 тижнів практику, і лише після цього вони направлялися через губпрофобри і губвіднаросвіти як практикант в ті установи, в яких вони хотіли працювати. Через рік вони мали пред'явити звіт і відгук про свою роботу від колективу чи установи, в якій працювали. Якщо останніми визнавалася дійсна цінність особи, як робітника освіти, губпрофобр видавав відповідне посвідчення на право вчителювання.²³

Незважаючи на проведені заходи в 20-х рр. катастрофічно не вистачало працівників освіти. Існували також труднощі, з якими стикалися студенти, учителі, що навчалися й закінчували педкурси, пов'язані з відсутністю або обмеженістю потрібної літератури. У листі до «Учительской газети» учителі Полтавської губернії писали, що вони всі пройшли перепідготовку через районні, а дехто й через губернські курси. Але цього недостатньо. Із запровадженням нових програм учителю цих знань мало. І в цьому йому повинна допомогти література: педагогічні журнали й газети. А учитель їх не має».²⁴ Центральне бюро з перепідготовки не мало можливості задовольнити потреби усіх губерній, повітів. У серпні 1924 року вдалося розіслати на місця лише 6000 примірників «Порадника з перепідготовки».²⁵

Проте для існуючого режиму принципово важливим було, насамперед питання привернення на бік радянської влади вчительства. Допомогало те, що переважна їх кількість ставилася до нової влади вороже. Це визнавав і сам нарком освіти Г.Ф. Гринько, стверджуючи на VI Всеукраїнському з'їзді Рад, що вчительство «будучи переважно українським, воно особливо відбивало національні й націоналістичні переживання села».²⁶ Сутність політики влади й НКО в цій сфері влучно охарактеризував С. Сірополко. Він писав: «Визнаючи школу як головне знаряддя комуністичного виховання молоді, большевицька влада з особливою енергією взялася за політичне виховання наявного кадру вчительства та за підготовку нових кадрів педагогічного персоналу, що був би цілковито пройнятий духом комуністичної партії».²⁷ Саме з цією метою почалося масштабне реформування системи підготовки й підвищення кваліфікації вчителів.

Зміна політичної орієнтації, масове прийняття вчителями загальноосвітніх шкіл марксистської ідеології мало затяжний і довготривалий характер.

У наказі № 7 НКО від 20 березня 1919 р. зазначалось, що ліквідовувалися посади наглядачів, помічників класних керівників, а особи, які обіймали ці посади, звільнялися з роботи, якщо вони не належали до викладацького персоналу.²⁸

На противагу цьому в протоколі засідання по справі Всеукраїнського учительського союзу від 4 квітня 1919 р. відділ взаємовідносин між працею і капіталом Комісаріату праці ухвалив, що якщо зазначені вище категорії освітян пристосуються до вимог роботи в новій школі, то вони можуть залишатися у школі, з метою зменшення безробіття.²⁹

Постановою Київського повітового революційно-військового комітету по відділу народної освіти від 10 січня 1920 р. наказувалося вчителям, звільненим з шкіл Київського повіту, як призначених на роботу за часів Денікінщини, але таких, що мали бажання працювати на користь Радянської влади, негайно подати заяви до відділу освіти.³⁰

Радянська влада стала на шлях добору учителів та їх фільтрації крізь безперервні вибори та перевибори, декретовані «згори». По суті, це було початком чистки лав вчительства, яка

здійснювалася не стільки під контролем трудящих, скільки під контролем повітових, губернських партійних комітетів. Початком проведення цієї роботи в Україні стала постанова «Про вибори шкільних працівників», яка була підписана наркомом освіти В.П. Затонським 10 травня 1919 року. У ній відзначалося, що педагогічний персонал школи «повинен мати довіру з боку населення», а тому необхідно, щоб він витримав своєрідний екзамен перед народом у формі виборів на посаду.³¹ Згідно інструкцією до постанови особа, яка бажала отримати посаду шкільного працівника, мала подати про це заяву у відділ народної освіти. Бажані були рекомендації профспілкових, партійних та інших організацій, які стояли на платформі радянської влади.³² 6 липня 1920 року керівництво Наркомосу УСРР видало ще одну постанову «Про вибори шкільних працівників», за якою було запропоновано усім губнаросвітам організувати виборчі кампанії, крізь які повинні були пройти як усі старі шкільні працівники, так і нові.³³

Поряд з цим у школах створювалися комуністичні осередки, які мали на меті залучення до партроботи якомога більшої кількості вчителів — «найсвідомішої, найграмотнішої» частини суспільства.

Всі ці заходи сприяли тому, що вже у 1924-25 рр. спостерігався перехід учительства на бік радянської влади. Проте ще значна їх частина залишилася політично інертною, пасивною. Незважаючи на зусилля партійних органів, загальна кількість партійців-учителів загальноосвітніх шкіл залишилася низькою. У висновках бригади про виконання Харківським відділом наросвіти постанови ЦК ВКП(б) «Про початкову та середню школу» від 5 вересня 1931 р. зазначалося, що партійно-комсомольський прошарок серед учительства надзвичайно низький. Так, у сільських школах членів партії було в 1931 р. 3,2%, комсомольців – 6,0%. У містах, відповідно, 4,4% і 4,8%. Водночас відзначався вищий партійний прошарок серед кадрів національних меншин. Зокрема, у єврейській школах працювало 9% комуністів і 10% - комсомольців. У німецьких школах – 10% партійців.³⁴

Учительство у своїй масі не виявляло бажання займатися активною політичною роботою. Про це свідчать архівні документи. В одному з них вказувалося, що «належність до Компартії в сучасних умовах є професією, несумісною за своїм характером ні з якою іншою професією, оскільки вона потребує, особливо в сільській обстановці, участі в усіх галузях громадсько-політичного життя... Партія не може дозволити собі розкоші мати вчителя-партійця, який обмежував би свою роботу проведенням партійної лінії тільки в школі, їй потрібні партійці для проведення партлінії в усіх галузях, в т.ч. і в школі».³⁵

Тому, щоб подібних випадків було менше, вживалися заходи для збільшення прошарку комуністів і комсомольців серед студентів педагогічних навчальних закладів. З цією метою привілейоване право при вступі до вузів мали якраз комуністи і комсомольці. Як приклад наведемо дані робітфаку Харківського ІНО за 1924 р. Загальна кількість – 110 чоловік. З них: комуністів – 39 чол., комсомольців – 18, безпартійних – 53 чол. За соцпоходженням: робітників – 61, селян – 34, службовців – 15.³⁶ Динаміка прийому партійців і комсомольців постійно зростала. Якщо в 1923-24 н. р. в інститутах країни навчалася 9,1% членів і кандидатів партії та 6,1% – комсомольців – то в 1926-27 н. р. кількість перших зросла до 16,1%, а других, відповідно, до 22,2%. В технікумах в 1923-24 н. р. навчалася 3,1% комуністів і 7,0% комсомольців, а в 1926-27 н. р., відповідно, 5,9% і 33,3%.³⁷

Динаміку прийому у вищі навчальні педагогічні заклади за партійним складом допомагає прослідкувати наступна таблиця.³⁸

Роки	1923/24	1924/25	1925/26	1926/27	1927/28	1928/29
Партійний склад						
Члени й кандидати КП(б)У	4,8	5,7	11,2	12,1	14,0	13,3
Члени ЛКСМУ	9,5	7,9	16,9	20,5	21,5	32,0
Позапартійні	85,7	86,4	71,9	67,4	64,5	54,7

Постійними були перевірки працівників освіти і студентства. Техніка перевірки зводилась до заповнення анкет, до особистого опитування, зібрання компрометуючого матеріалу через волосні та сільські організації. Так у Волинській губернії, наприклад, через перереєстрацію в союзі РОБОС пройшли 3014 чоловік. З них віднесено до 1 категорії з виключенням із Союзу – 279 осіб, до 2 категорії (недостатня політична кваліфікація) – 1399 освітян і до 3 – 714 осіб. Особи 1 категорії були звільнені з роботи, а інші через відсутність заміни залишалися на роботі до кінця навчального року.³⁹

Що ж стосується чистки студентів то при кожному навчальному закладі була створена комісія, яка вела роботу в двох напрямках: навчальному, тобто вивчалась успішність, та політичному – з'ясувалося соціальне становище батьків, приналежність їх до старої білої армії, їх погляди. Перереєстрацію, наприклад, у цій же Волинській губернії пройшли 649 студентів, з них було виключено 67.⁴⁰

Загалом під виглядом академічної перевірки успішності під час «соціальних чисток» з ВУЗів України в 1925 р. було звільнено 7139 студентів (25,3%).⁴¹

Звільняючись від так званого соціально чужого, класово «ворожого» елементу, система освіти все більше політизувалась. «Чистки» працівників освіти продовжувались у другій половині 20-х років і особливо 30-х. Різними методами й формами тиску з шкіл звільнялися вчителі, які за своїм соціальним походженням не мали довіри з боку існуючого режиму. Натомість молода педагогічна зміна, хоча й не мала необхідної освіти та знань, достатньої компетенції й досвіду, була здатна сприймати й проводити політику партії в галузі освіти. Як зазначав секретар ЦК КП(б)У Д.З. Лебідь, «...усілякі ліберальствующі вчені, інтелігенція, повинні бути поставлені на такій відстані від робітників і селян, звідки вони могли б робити тільки те, що їм накаже влада...».⁴²

Отже, незважаючи на великі труднощі, у перше десятиліття Радянської влади в Україні проводилася велика робота щодо становлення й розвитку системи, підготовки учительських кадрів для українських та інших національних шкіл.

З 1926 року розпочалася реконструкція вищої освіти. Сутність цієї реконструкції полягала у скороченні терміну навчання у вищій школі до трьох років і збільшення терміну навчання до 11 місяців на рік. Проводилася чітка спеціалізація чергування теоретичного та практичного навчання, вдосконалення форм і методів навчального процесу. Система комплектування вузів за рознарядкою доповнювалася прийомом за конкурсними екзаменами, в тому числі перевіркою знання української мови. У вищих педшколах та ІНО була введена куріяльна система прийому, яка забезпечувала зростання кількості робітників і селянської бідноти у складі студентів. В ІНО приймали виключно за Відрядженнями парт- і профорганізацій, комнезамів. Обов'язковою стала політична співбесіда, не пройшовши яку, абітурієнти не допускалися до вступних іспитів. Навчальні плани удосконалювалися, затверджувалися у Наркомосі республіки. До їхнього складу введено такі предмети як українська мова та література, російська мова та література, географія та історія України. Це мало велике значення для підготовки учительських кадрів в умовах розгорнутої українізації.

У 1927-28 н.р. у 12 педагогічних інститутах, 61 педагогічному технікумі та 6 робітфаках навчалось близько 17 тисяч студентів. Склад учителів республіки оновився за 10 років на 40-45% порівняно з дореволюційним періодом.⁴³

Система вищої та середньої педагогічної освіти, що склалася в перше десятиліття існування радянської влади, мала значний прогрес. І хоч в її діяльності було ряд недоліків, а саме: надмірна політизованість, соціально-класова фільтрація-вступників до вузів і технікумів, постійна компартійна опіка, у країні проводилася значна робота щодо підготовки кадрів до розв'язання найважливішого завдання культурного відродження нації – здійснення всеобучу на базі коренізації (українізації) освіти.

Розвиток «культурної революції» в Україні та підвищення культурного рівня національних меншостей вимагали створення широкої мережі шкіл та просвітницьких установ. Останнє залежало від підготовки національних кадрів, наявності демократичної системи управління.

9 березня 1919 р. НКО УСРР прийняв постанову «Про обов'язкове вивчення в школах вивчення місцевої мови, а також історії та географії України».⁴⁴ Але через громадянську війну та зміни влади ці постанови не були практично реалізовані. Лише у другій половині 1921 р. створюються сприятливі умови для практичної реалізації положень декрету РНК УСРР «Про запровадження української мови у школах та радянських установах» (серпень 1921 р.). У багатьох учителів з'явилася надія на справді демократичний характер розвитку нової національної школи.

У декреті РНК УСРР від 27 липня 1923 р. НКО доручалося провести облік педагогічного персоналу, що не володіє українською мовою, й вжити невідкладних заходів для їх навчання. Протягом 1923-24 рр. ставилося завдання щодо підготовки кадрів педагогічного персоналу, що володіли б українською мовою для забезпечення початкової школи. У 1924-1925 рр., відповідно до декрету, на 3-річних вищих педагогічних курсах, факультетах соціального виховання ІНО, у Київському ІНО для абітурієнтів, а також для їх випускників вводились обов'язкові іспити на знання української мови.⁴⁵

Так, у 1924 р. в переліку педагогічних навчальних закладів з українською мовою викладання значилися Вінницький, Кам'янець-Подільський, Херсонський, Полтавський ІНО. Функціонувало також 32 українських педагогічних курси. До педагогічних закладів зі змішаною мовою викладання належали Київський, Житомирський, ІНО та українське відділення Одеського ІНО. Діяло 17 педагогічних курсів зі змішаною мовою викладання.⁴⁶

Загалом під час проведення українізації із 60 педкурсів українськими були 33, змішаними – 11, із 14 ІНО українськими були 5, змішаними – 6.⁴⁷

У цей період помітні зрушення відбуваються й у національному складі студентства. Так у педінститутах кількість студентів-українців зросла з 32% у 1922-1923 рр. до 44,2% у 1923-1924 роках. У педтехнікумах відповідно з 75,2% до 80,7%.⁴⁸

Динаміку прийому за рідною мовою навчання до вищих педагогічних закладів показує наступна таблиця.⁴⁹

Роки	1923/24	1924/25	1925/26	1926/27	1927/28	1928/29
Національність						
Українці	55,1	57,8	61,3	69,9	70,7	69,2
Росіяни	14,7	15,8	14,4	9,6	8,4	11,8
Євреї	26,6	23,0	20,5	16,8	16,3	15,4
Німці	0,5	0,4	0,9	1,0	1,6	0,6
Поляки	0,5	0,4	0,5	0,7	0,4	1,1
Інші	2,6	2,6	2,4	2,0	2,6	1,9

Національна інтелігенція у більшості позитивно відгукнулася на заклик працювати задля українізації безкоштовно. Однак деяка частина професорсько-викладацького складу вузів негативно поставилася до українізації. Давався взнаки й національний склад студентства. Наприклад, у 12 педагогічних вузах студенти-українці становили 49,1% складу. У багатьох вузах національний професорсько-викладацький склад також був здебільшого не український. Так у Харківському інституті народної освіти українці-викладачі становили 17%, в Одесі - 16%, у Катеринославі - 17%.⁵⁰

УВ цей період функціонували й педагогічні заклади для національних меншин. У 1924 р. діяло 4 єврейські педагогічні курси на 400 чоловік, 1 єврейське відділення при Одеському ІНО на 110 чоловік. Існував 1 болгарський педагогічний технікум на 180 чоловік.⁵¹

Щодо перепідготовки учителів національних меншин, то вона проводилася як через загальні окружні курси перепідготовки, так і через організацію спеціальних курсів для вчителів окремих національностей. У деяких округах при окружних курсах перепідготовки організувалися окремі секції для вчителів національних меншин, а до загальної програми курсів залучалися певні додаткові дисципліни (мова, література). На кошти держбюджету організувалися центральні курси перепідготовки при національних педтехнікумах. Зокрема, в Києві для поляків та євреїв, в Преславі – для болгар. Пересічне щорічне охоплення учителів ними для євреїв, поляків, німців становило 100-150 чоловік, для болгар – 50 чол. Перепідготовка учителів дрібних нацмен (чехи, молдавани) проводилася через відрядження цих учителів на курси перепідготовки відповідних союзних республік за рахунок держбюджету.⁵² Загалом педагогічних курсів для національних меншин було: єврейських – 4, німецьких – 2, болгарських – 1, польських – 1.⁵³

Як уже згадувалося, у педагогічних навчальних закладах, на курсах підготовки й перепідготовки учителів навчання здійснювалося українською мовою. Але це абсолютно не обмежувало можливості навчання рідною мовою представників національних меншостей. Розширювалася мережа педтехнікумів, національних відділень при українських інститутах народної освіти та соціального виховання. Характерно, що початковий всеобуч у республіці проводився більше ніж двадцятьма мовами. При інститутах працювали секції німецькі, польські, єврейські та інші.⁵⁴

У 1931 р. підготовку вчителів національних меншин здійснювали Київський польський інститут народної освіти, 5 єврейських відділів при вузах, 1 німецький відділ при Одеському ІНО та 9 педагогічних технікумів: 3 єврейські, 2 російські, 1 польський, 1 татарський, 1 німецький, 1 грецький.⁵⁵ Проте створена мережа педагогічних навчальних закладів не повністю задовольняла потреби шкіл у педагогічних кадрах. Тому необхідно було додатково підготувати 16500 учителів, педтехнікуми в свою чергу випускали лише 3900 спеціалістів.⁵⁶

Підготовка й перепідготовка учительських кадрів проводилася й у радпартшколах. Наприклад, у шести радпартшколах Харківщини вивчалася історія України і викладання більшості предметів було переведене на українську мову.⁵⁷ Вивчення історії народу, рідної мови позитивно впливало на виховання національних кадрів учителів, а через них – на підростаюче покоління.

У 1924-1925 роках у всіх навчальних закладах було запроваджено викладання української мови та українознавства як навчальних предметів. У змішаних навчальних закладах предмети викладались українською мовою залежно від наявності викладачів. Передбачалося, що всі, хто закінчував інститути народної освіти, вищі педагогічні курси, зобов'язані скласти іспит на знання української мови. Іспит з української мови мали складати й усі вступники до вищих навчальних

закладів. У доповіді «Рік українізації у шкільній справі» Я.П. Ряппо визнав за необхідне підкреслити: «Завдання полягає у тому, щоб через рідну мову, через національно-культурні форми повести широкі маси до культури світової, до Інтернаціоналу трудящих».⁵⁸ При всьому пафосі цих висловлювань, стрижнем тут є вказівка на механізм проведення: через рідну мову, через національні культурні форми. Рік по тому в доповіді на Пленумі ЦК КП(б)У «Про українізацію» в квітні 1925 р. нарком освіти УСРР О.Я. Шумський ще раз підкреслив важливу для розуміння процесу українізації думку: «Тут з самого початку необхідно зробити застереження, що в поняття українізація вкладається вивчення української мови та культури, а не перетворення будь-кого в українську національність. Я це говорю тому, що мені неодноразово доводилося стикатися з таким безглуздим трактуванням українізації».⁵⁹ Через деякий час таке трактування стане однією з причин заборони українізації та посилення репресій проти української інтелігенції.

Серед труднощів під час проведення українізації шкіл слід назвати передусім за все нестачу кваліфікованих вчителів. За оцінками сучасників, у в 1923 р. потрібно було для проведення нормального навчального процесу 100 тис. вчителів, а в освітній системі їх налічувалося лише 70 тис.⁶⁰ Український зарубіжний історик О. Субтельний відзначав, що їх було ще менше, лише 45 тис.⁶¹ Таку ж цифру наводить і Б. Кравченко.⁶² Тому М. Скрипник у 1931 р. відзначив: «по всіх українських школах проводиться навчання російської мови, але далеко не по всіх школах – і зокрема російських – поставлено навчання української мови».⁶³

Найбільшу потребу в україномовних учителях відчували школи Донбасу. Тому для укомплектування шкільних штатів зазначеного регіону із Правобережжя й Лівобережжя посилали освітян туди на роботу.⁶⁴ У плані українізації закладів соціального виховання Харківської, Одеської, Катеринославської і Донецької губерній передбачалося зобов'язати губернські і окружні відділи народної освіти провести до 1 листопада 1924 р. облік учителів, які володіли українською мовою, зробивши за угодою із союзним органом внутрішньогубернське переміщення. ГубВНО і губвідділам інших губерній, особливо на Правобережжі, доручалося провести роботу щодо залучення таких учителів. Для освітян, які не володіли українською мовою, організовувалися курси, семінари зо вивчення мови.⁶⁵

У звіті Донецького губВНО від 24 грудня 1923 р. повідомлялися, що в школах губернії не вистачало 2791 вчителів, які володіли українською мовою.⁶⁶ Тому на засідання інспекторської колегії Міносвіти від 19 січня 1924 р. було ухвалено запросити відомості у Полтавського, Подільського, Волинського і Київського губВНО про кількість незайнятих на роботі у школі українських вчителів, які мають бажання переїхати в Донбас.⁶⁷ Склалися списки таких вчителів, проводилася робота з їхнього перегрупування, передусім у російсько-українські школи, де частина предметів викладалася російською мовою, тому що вчителі не знали української.⁶⁸ Катастрофічна нестача вчителів на Донбасі була приводом того, що М.О. Скрипник запросив з Галичини 5 тис. учителів для дерусифікації Донбасу, адже саме вони не знали російської мови і, на думку народного комісара освіти, могли б краще, ніж місцеві, зламати опір українізації в Донбасі. Союзний уряд заборонив упроваджувати цей захід в життя.⁶⁹

Незважаючи ні на що, започаткування більшовицьким режимом процесу українізації привернуло на його бік вчительство, адже 72 % вчителів республіки належали до української національності.⁷⁰ Розподіл учителів з мови показує наступна таблиця.⁷¹

Тип поселення	Українців	Росіян	Поляків	Євреїв	Німців	Молдаван	Інші	Разом
Місто	58,4	23,7	1,5	14,2	1,2	0,1	0,9	100
Село	83,8	8,1	1,0	2,2	2,7	0,4	1,9	100
Разом	76,5	12,6	1,1	5,7	2,3	0,3	1,4	100

Відтоді вчительство з групи «петлюрівців» перейменовано на «трудова інтелігенція»⁷². Але все ж таки у значної кількості з них існувало упереджене ставлення до радянської влади, яке В.П. Затонський пояснював так: «Український вчитель переважно ненавидів більшовиків не тому, що він стояв на боці капіталу, а саме тому, що більшовики, як йому здавалося, не дають йому можливості мирно й спокійно працювати «на користь рідної неньки, селянсько-демократичної України».⁷³

У зв'язку із запровадженням всеобучу підготовка та перепідготовка вчительства набула ще більшого розмаху. Зросло охоплення місцевими короткотерміновими курсами вчителів шкіл 1 ступеня – 12% у 1927 р. проти 9% у 1926/27 р., 2 ступеня порівняно з 1925/26 р. це охоплення зросло втричі й сягнуло 12% усіх педагогів. Було розмежовано роботу між центральними й місцевими курсами. Завдання центральних курсів визначилося як перепідготовка більш кваліфікованих педагогів з метою створення з них керівного активу для роботи на місцях з

підвищення кваліфікації масового вчительства. Центральні курси були об'єднані в інститут підвищення кваліфікації педагогів.⁷⁴

Здійснення загального початкового навчання, створення нових комплектів політехнічної школи висунуло гостру потребу у педагогічних кадрах. У 1931/32 н. р. в Україні було 114362 педагоги, з них груповодів – 80817 та вчителів старшого концентру 38846. Дефіцит педагогічних кадрів покривався за рахунок випускників ІНО, технікумів, короткотермінових курсів. У серпні 1928 р. в м. Харкові був заснований Всеукраїнський заочний інститут народної освіти (ВЗІНО) для підготовки та підвищення кваліфікації вчителів зі строком навчання 4 роки. З лютого 1928 р. тут вже навчалось 17500 працівників народної освіти.⁷⁵ Потрібно відзначити, що заочна форма викликала великий інтерес і стала однією з найважливіших форм у підготовці та формуванні учительських кадрів. Так на кінець 1931/1932 н. р. педагогічні технікуми прийняли 15177, інститути – 15669 студентів-заочників.⁷⁶ З 1931 р. ВЗІНО реорганізовується у Всеукраїнський інститут підвищення кваліфікації педагогів (ВІПКП).

У 1930 р. проводиться чергова реформа вищої педагогічної школи. ІНО перетворювались у фізико-хіміко-математичні інститути для підготовки викладачів вищих шкіл (Київ, Харків, Одеса, Дніпропетровськ). Інша частина ІНО була реорганізована в інститути соціального виховання для підготовки вчителів семирічної трудової школи. Проте останні проіснували недовго. На їх базі у 1932/33 н. р. були створені педагогічні інститути з чотирирічним строком навчання. Їх кількість щорічно зростала. На початку 30-х рр. ХХ ст. в Україні поступово, на зміну демократичним методам керівництва справою підготовки та формування педагогічних кадрів, приходять командно-адміністративний стиль, який позначився на розвитку освіти загалом на довгі роки.

Отже, в наш час, коли забезпечення безперервної професійної освіти є об'єктивною потребою, досвід України в 20-х – на початку 30-х рр. ХХ ст. у справі підготовки вчителів потрібно вивчати й використовувати. Адже це допоможе у сучасних умовах прогнозувати процеси підготовки педагогічних кадрів у майбутньому.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Ряппо Я.П. Технікуми України – вища школа. – Х., 1927. – 28 с. ; Ряппо Я. П. Народна освіта на Україні за десять років революції. – Х., 1927. – 127 с; Скрипник М.О. Вибрані твори. – К., 1991. – 617 с;
2. Ясницький Г.І. Розвиток народної освіти на Україні: 1921-1932 рр. – К.: Вид-во КДУ, 1965. – 256 с;
3. Кліцаков І.О. Педагогічні кадри України (1917-1937 рр.) – Донецьк: Юго-Восток, 1997. – 310 с;
4. Сігаєва Л.Є. Становлення і розвиток системи підвищення кваліфікації вчителів в Україні (20-30-ті рр. ХХ ст.). – К.: ПП «Липень», 2000. – 237 с;
5. Ряппо Я.П. Технікуми України – вища школа. – Х., 1927. – С.15; Культурне будівництво в УРСР: Стат. довідник. – К., 1940. – С. 40;
6. Постернак С. Із історії освітнього руху на Україні за часи революції 1917-1919 рр. – К., 1920. – С. 81;
7. Дичек Н.П. З історії педагогічної освіти на Україні у 20-ті роки // Укр. іст журн. – 1989. - №9. – С. 84;
8. Дичек Н.П. З історії педагогічної освіти на Україні у 20-ті роки // Укр. іст журн. – 1989. - №9. – С. 84;
9. Ряппо Я.П. Народна освіта на Україні за 10 років революції. – Х., 1927. – С. 41;
10. Ясницький Г.І. Розвиток народної освіти на Україні (1921-1932 рр.). – К., 1965. – С.195;
11. ЦДАВО України. – Ф.166. – Оп. 2. – Спр.7. – Арк. 36 зв;
12. ЦДАВО України. – Ф. 166. – Оп.4. – Спр.621. – Арк. 4 зв;
13. Касьянов Г.В. Українська інтелігенція 1920-х – 30-х років: соціальний портрет та історична доля. – К.: Глобус, Вік; Едмонтон: Канадський інститут Українських Студій Альбертського Університету, 1992. – С.62;
14. ЦДАВО України. – Ф. 4805. – Оп. 1. – Спр. 53. – Арк. 128;
15. ЦДАВО України. – Ф. 166. – Оп. 8. – Спр. 91. – Арк. 20;
16. ЦДАВО України. – Ф. 166. – Оп. 8. – Спр. 91. – Арк. 20;
17. ДАЖО. – Ф. Р-31. Оп. 1. – Спр. 60. – Арк.126;
18. ЦДАВО України. – Ф. 166. – Оп. 1. – Спр. 21. – Арк. 58;
19. Майборода В.К. Особливості розвитку системи вищої педагогічної освіти в УРСР (1917-1941 рр.) // Укр. іст. журн. – 1990. - № 11. – С. 59;
20. ЦДАВО України. – Ф.166. – Оп. 2. – Спр.7. – Арк. 36 зв;
21. Третье Всеукраинское совещание по просвещению. 15-27 июня 1921 г. – Х., 1922. – С.71;
22. Майборода В.К. Особливості розвитку системи вищої педагогічної освіти в УРСР (1917-1941 рр.) // Укр. іст. журн. – 1990. - № 11. – С. 59-60;
23. ЦДАВО України. – Ф. 166. – Оп. 1. – Спр. 1621. – Арк. 182;
24. Кліцаков І.О. Педагогічні кадри України (1917-1937 рр.) – Донецьк, 1997. – С. 104;
25. ЦДАВО України. – Ф. 166. – Оп. 4. – Спр. 961. – Арк. 27-39;
26. Лікарчук І.Л. Міністри освіти України. У 2 тт. – К., 2002. – Т.1. – С. 159;
27. Сірополько С. Народна освіта на Советській Україні. – Варшава, 1934. – С. 114-115;
28. ЦДАВО України. – Ф. 166. – Оп. 1. – Спр. 21. – Арк. 52;
29. ЦДАВО України. – Ф. 166. – Оп. 1. – Спр. 21. – Арк. 58;
30. Державний архів Київської області (далі – ДАКО). – Ф. Р-3. – Оп. 2. – Спр. 147. – Арк.5;
31. ЦДАВО України. – Ф. 166. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 64;
32. Державний архів Вінницької області(далі – ДАВО). – Ф.Р-384. – Оп.1. – Спр.15. – Арк.10; ДАКО. – Ф. 142. – Оп. 1. – Спр. 69. – Арк.41;
33. ДАЖО. – Ф.Р-31. – Оп. 1. – Спр. 8. – Арк.83;
34. ЦДАВО України. – Ф. 166. – Оп. 6. – Спр. 284. – Арк. 12;
35. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.20. – Спр.2492. – Арк.13;
36. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.20. – Спр.1839. – Арк.122;
37. Ряппо Я. П. Народна освіта на Україні за десять років революції. – Х.,1927. – С. 73;
38. ЦДАВО України. – Ф. 166. – Оп. 8. – Спр. 91. – Арк. 21;
39. ДАЖО. – Ф.Р-31. – Оп. 1. – Спр. 79. – Арк.116;
40. ДАЖО. – Ф.Р-31. –

Оп. 1. – Спр. 79. – Арк.116 зв; 41. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.20. – Спр.2008. – Арк.187; 42. Известия ЦК КП(б)У. – 1922. - № 10-11. – С. 4; 43. Майборода В.К. Особливості розвитку системи вищої педагогічної освіти в УРСР (1917-1941 рр.) // Укр. іст. журн. – 1990. - № 11. – С. 62; 44. Народна освіта і педагогічна думка в Українській РСР (1917-1967). – К., 1967. – С. 35; 45. ЦДАВО України. – Ф. 413. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 117-118; 46. ЦДАВО України. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 2225. – Арк.52, 58; 47. ЦДАВО України. – Ф. 4805. – Оп. 1. – Спр. 53. – Арк. 129 зв; 48. До історії міжнародних процесів на Україні // Укр. іст. журн. – 1991. - №1. – С.102; 49. ЦДАВО України. – Ф. 166. – Оп. 8. – Спр. 91. – Арк. 22; 50. Касьянов Г.В. Українська інтелігенція 1920-х – 30-х років: соціальний портрет та історична доля. – К.: Глобус, Вік; Едмонтон: Канадський інститут Українських Студій Альбертського Університету, 1992. – С.76; 51. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп. 20. – Спр.2002. – Арк.58,66; 52. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп. 20. – Спр.2702. – Арк.24; 53. ЦДАВО України. – Ф. 166. – Оп. 4. – Спр.621. – Арк. 70; 54. Скрипник М.О. Вибрані твори. – К., 1991. – С. 377; 55. Глинский А.Б. Национальные меньшинства на Украине. – Х., 1931. – С. 64; 56. Майборода В.К. З історії становлення і розвитку педагогічної освіти на Україні (1928-1941рр.) // Початкова школа. – 1990. - № 12. – С. 34; 57. Пилипенко Б. К совещанию совпартшкол. (Из опыта работы Харьковской губернии) // Знамя коммунизма. – 1924. - № 5. – С. 62-63; 58. Доповідь голови Укрголовпрофосвіти Я. Ряппо «Рік українізації в шкільній справі»// Укр. іст. журн. – 1991. - № 1. – С.100; 59. Даниленко В.М., Касьянов Г.В., Кульчицький С.В. Сталінізм на Україні: 20-30-і роки. – К.,1991. – С. 255; 60. Петровський Г. До народних учителів // Більшовик. – 7 лютого 1923 р. – С. 1; 61. Субтельний О. Україна. Історія. – К., 1991. – С. 339; 62. Кравченко Б. Соціальні зміни і національна свідомість в Україні ХХ ст. – К., 1997. – С.120; 63. Скрипник М. Перебудовними шляхами // Комуністична освіта. – 1931. - №. 7-8. – С. 32; 64. Вісті. – 20 листопада 1926 р; 65. ЦДАВО України. – Ф.1. - Оп.2. - Спр.2225. - Арк.50; 66. ЦДАВО України, Ф. 166.- Оп.4.- Спр. 853.- Арк. 12; 67. ЦДАВО України.- Ф. 166, Оп.4.- Спр. 853.- Арк. 11; 68. Українізація установ Соцвиху // Більшовик. – 11 серпня 1923 р. – С. 1; 69. Субтельний О. Україна. Історія. – К., 1991. – С. 339; 70. Кравченко Б. Соціальні зміни і національна свідомість в Україні ХХ ст. – К., 1997. – С.120; 71. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп. 20. – Спр.2251. – Арк.22; 72. Політична підготовка вчителів // Більшовик. – 19 квітня 1923 р. – С. 1; 73. Затонський В. До радянського учителя // Радянська освіта. – 1923. – №1. – С. 7; 74. Кліцаков І.О. Педагогічні кадри України (1917-1937 рр.) – Донецьк: Юго-Восток, 1997. – С.149; 75. Майборода В.К. З історії становлення і розвитку педагогічної освіти на Україні (1928-1941рр.) // Початкова школа. – 1990. - № 12. – С. 35; 76. Сігаєва Л.Є. Становлення і розвиток системи підвищення кваліфікації вчителів в Україні (20-30-ті рр. ХХ ст.). – К., 2000. – С.102.

В.В. Кононенко

НАЦІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА БІЛЬШОВИКІВ ТА ЇЇ ТРАНСФОРМАЦІЯ: ВІД РСДРП ДО РКП(Б)

Національна політика більшовиків визначалась принципом політичної доцільності й зазнавала трансформації відповідно до завдань, які ставила перед собою партія. Перетворившись на потужну політичну силу, вони перейшли від політики загравання до національних почуттів, гасел про самовизначення та відокремлення до агресивної політики щодо відновлення нової могутньої імперії за радянським зразком.

У статті автор проаналізував основні програмні документи РСДРП та РКП(б), що стосувалися національної політики партії та охарактеризував її основні принципи та підвалини у контексті більшовицької національної політики стосовно України.

При підготовці роботи були використанні дослідження Л. Нагорної, В. Колісника, А. Абашидзе, А. Авторханова та збірники документів, що містять основні програмні матеріали партії з визначених питань¹.

Національна політика Російської імперії, що за своєю суттю залишалася колоніальною і проявилась у експлуатації ресурсів національних окраїн, «русифікації», асиміляції неросійського населення, остаточно заплутала клубок національних відносин на підконтрольній території. Вже під кінець ХІХ ст. у діяльності політичних партій все частіше поряд із гаслами соціальної справедливості починають оформлюватися ідеї національного розвитку народів, що входили до складу імперії. На початку ХХ століття в умовах наростання соціально-економічної кризи питання національних відносин набувають неабиякої ваги, чим і намагаються скористатися ряд політичних сил. Національне питання стало для більшовиків тією політичною картою, якою вони намагалися скористатися не раз, хоча й вони та їх послідовники «застосовували в національному питанні